

بازی شطرنج ژئوپلیتیک: کدهای آذربایجان و چالش‌های امنیتی ایران

محمدکبریا بابایی^{۱*}

کیومرث یزدان پناه درو^۲

محمود واثق^۳

چکیده

روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، با پیشینه‌ای تاریخی و فرهنگی مشترک، زمینه‌ساز تعاملات مهمی به‌ویژه در حوزه‌های ژئوپلیتیک و امنیتی است. این پژوهش با هدف تحلیل تأثیر کدهای ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی ایران پس از جنگ دوم قره‌باغ، از روش آینده‌پژوهی بهره گرفت. با استفاده از تحلیل اهداف و روندها، ذی‌نفعان کلیدی شناسایی و تحولات

۱. دانشجوی دکتری گروه جغرافیای سیاسی، پردیس کیش دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

(kebria.babaei@ut.ac.ir)

۲. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (kyazdanpanah@ut.ac.ir).

۳. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (mahmoodvasegh@ut.ac.ir).

سیاسی-ژئوپلیتیکی بررسی شدند. یافته‌ها نشان دادند این کدها تأثیرات چندوجهی و قابل توجهی بر امنیت ملی ایران دارند؛ از جمله تغییر توازن قدرت منطقه‌ای، افزایش تهدیدات امنیتی مرزی و پیچیده‌تر شدن روابط دیپلماتیک؛ برای نمونه گسترش همکاری‌های نظامی آذربایجان با کشورهای غربی و احتمال پیوستن به ناتو، به عنوان یکی از کدهای ژئوپلیتیکی مورد بررسی، امنیت ایران را به طور قابل توجهی تحت الشعاع قرار می‌دهد. برای مقابله با این چالش‌ها، راهکارهایی مانند دیپلماسی مستقیم، اعمال محدودیت‌های اقتصادی و فرهنگی، تقویت همکاری‌های اقتصادی و امنیتی منطقه‌ای، توجه به مسائل قومی و مذهبی و توسعه دیپلماسی فرهنگی ارائه شدند. نتایج این پژوهش بر لزوم تقویت دیپلماسی فعال، تنوع‌بخشی به روابط منطقه‌ای و استفاده از ابزارهای دیپلماسی چندجانبه برای کاهش تنش‌ها و تضمین منافع ملی ایران تأکید دارد. اهمیت این یافته‌ها در ارائه راهبردهای عملی برای مدیریت مؤثر چالش‌های ژئوپلیتیکی ناشی از سیاست‌های جمهوری آذربایجان و ارتقای امنیت ملی ایران نهفته است.

کلیدواژه‌ها:

بازی شطرنج ژئوپلیتیک، قفقاز جنوبی، آینده‌پژوهی، جمهوری اسلامی ایران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه و بیان مسئله

امنیت ملی ایران، به عنوان موضوعی چندوجهی، به شدت تحت تأثیر ابعاد ژئوپلیتیکی و روابط با کشورهای همسایه به ویژه در مرزهای غربی و شمال غربی قرار دارد. ایران با بیشترین تعداد همسایه پس از روسیه و با توجه به اشتراکات قومی و مذهبی با بسیاری از آنها، در موقعیتی خاص از فرصت‌ها و تهدیدات قرار گرفته است (کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۷). گرایش‌های کشورهای همسایه می‌تواند هم به تعمیق روابط و همکاری منجر شود و هم تهدیدات جدی علیه امنیت ملی ایران را به همراه داشته باشد.

جمهوری آذربایجان، پس از فروپاشی شوروی، نقش کلیدی در منطقه قفقاز جنوبی و حوزه دریای خزر ایفا می‌کند؛ در حالی که در ابتدای استقلال، توجه قدرت‌های غربی به این کشور محدود بود. کشف منابع نفت و گاز و نفوذ فزاینده روسیه، آذربایجان را به کانون توجه ژئوپلیتیکی آمریکا و اتحادیه اروپا تبدیل کرده است. قدرت‌گیری حزب عدالت و توسعه در ترکیه و تغییر رویکردهای این کشور نیز قفقاز را به منطقه‌ای برای نفوذ و بازیگری ترکیه تبدیل کرده است. در این شرایط، جمهوری آذربایجان، با توجه به بحران‌های اخیر و حمایت‌های ترکیه و اسرائیل، در جایگاهی پیچیده در روابط با ایران قرار گرفته است (یوسف‌وند و تشکری‌پور، ۱۴۰۳: ۱۲۰).

این تحولات نگرانی‌هایی از حمایت احتمالی آذربایجان از رفتارهای تجزیه‌طلبانه در مناطق آذری‌نشین ایران و تهدید مرزهای غربی ایجاد کرده است. علی‌رغم وجود نقاط مشترک و همگرایی‌های بالقوه، تنش‌ها و تعارض‌ها همچنان چالشی در روابط دو کشور است (تهامی، ۱۳۹۰: ۵). این وضعیت، ضرورت بررسی دقیق‌تر روابط و چالش‌های موجود میان ایران و جمهوری آذربایجان را آشکار می‌کند. این تحقیق با تمرکز بر اهمیت مرزهای شمال غربی ایران و نقش فعال آذربایجان در قفقاز و بحران‌های منطقه‌ای، به بررسی آینده پژوهانه ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان و تأثیرات آن بر امنیت ملی ایران می‌پردازد.

اهمیت این پژوهش در استراتژیک‌بودن مسئله امنیت منطقه‌ای و ارتباط مستقیم آن با بقای کشور نهفته است. شناخت ناکافی از تحولات و ویژگی‌های محیط پیرامونی، مانع برنامه‌ریزی مؤثر در برابر تهدیدات و استفاده از فرصت‌هاست. مطالعات پیشین نشان می‌دهد در حوزه ادبیات راهبردی، خلأ جدی در شناخت فرصت‌ها و تهدیدات ناشی از روابط با جمهوری آذربایجان وجود دارد. عدم

بررسی جامع و بموقع امنیت از ناحیه محیط پیرامونی می‌تواند به غافل‌گیری راهبردی سازمان‌ها و متولیان سیاست خارجی کشور منجر شود. فرصت‌ها و تهدیدات محتمل از جانب جمهوری آذربایجان تحت تأثیر تحولات منطقه‌ای هستند و در صورت عدم توجه به آنها، آسیب‌پذیری سیاسی-اجتماعی و امنیتی-دفاعی افزایش خواهد یافت.

این پژوهش از چند جهت حائز اهمیت است: اولاً ارزیابی امنیت منطقه‌ای با توجه به تهدیدات احتمالی جمهوری آذربایجان به شناخت نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات در مؤلفه‌های قدرت جمهوری اسلامی ایران منجر می‌شود. این شناخت در تدوین راهبردها و راهکارهای مقابله با تهدیدات و جلوگیری از غافل‌گیری راهبردی، بسیار مؤثر خواهد بود. ثانیاً شناخت ویژگی‌های امنیت منطقه‌ای در ایجاد آمادگی‌های لازم برای اقدامات مناسب و کارآمد در برابر تهدیدها و دستیابی به بازدارندگی، نقش مهمی ایفا می‌کند. شناخت دقیق بنیان‌های امنیت منطقه‌ای به حفظ هوشمندی و افزایش قدرت آفندی و پدافندی کمک خواهد کرد و در عین حال پیش‌بینی‌های لازم را فراهم کرده، ضریب امنیت کشور را افزایش می‌دهد.

مسئله اصلی تحقیق این است که چه سناریوهایی برای آینده روابط ژئوپلیتیکی ایران و جمهوری آذربایجان قابل پیش‌بینی است و این سناریوها چه تأثیری بر امنیت ملی ایران خواهند داشت؟ اهداف پژوهش شامل شناسایی و تحلیل کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان و تأثیرات آنها بر امنیت ملی ایران، شناسایی ذی‌نفعان کلیدی در روابط ایران و آذربایجان، تدوین سناریوهای محتمل برای آینده روابط ایران و آذربایجان با استفاده از روش آینده‌پژوهی و ارائه راهکارهایی برای کاهش تهدیدات و بهره‌مندی از فرصت‌های موجود در روابط با جمهوری آذربایجان است.

نحوه سازمان‌دهی مقاله به این صورت است که پس از مقدمه، به بررسی ادبیات موضوع و چارچوب نظری می‌پردازد؛ سپس روش‌شناسی پژوهش شامل روش آینده‌پژوهی و تکنیک‌های مورد استفاده (تحلیل اهداف و روندها، سناریونویسی) تشریح می‌شود. در ادامه یافته‌های تحقیق، شامل تحلیل کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان، سناریوهای تدوین‌شده و ارزیابی تأثیرات آنها بر امنیت ملی ایران ارائه خواهد شد. در نهایت بحث و نتیجه‌گیری شامل ارائه راهکارها و پیشنهادها برای سیاست‌گذاران ارائه می‌شود و منابع و مآخذ نیز در پایان مقاله ذکر خواهند شد.

۲. ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱. مبانی نظری

الف) ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک، به عنوان مطالعه تعامل پیچیده جغرافیا و سیاست، از حوزه‌های بسیار مهم علوم سیاسی و روابط بین‌الملل است. ریشه‌های این مفهوم در ضرورت درک تأثیر موقعیت جغرافیایی بر قدرت ملی و منافع کشورها نهفته است. ژئوپلیتیک چگونگی تأثیر این موقعیت بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی کشورها را بررسی می‌کند. کشورهایی با منابع طبیعی غنی معمولاً نفوذ بیشتری در عرصه بین‌الملل دارند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۲). این علم، عوامل کلیدی دیگری چون مرزها، همسایگی، روابط تاریخی و دسترسی به منابع را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. موقعیت جغرافیایی، به عنوان یک عامل تعیین‌کننده در سیاست‌گذاری‌ها، می‌تواند یک مزیت استراتژیک به شمار آید.

نظریه‌پردازان تأثیرگذار: چندین نظریه‌پرداز برجسته در شکل‌گیری و توسعه ژئوپلیتیک نقشی اساسی داشته‌اند. نظریه «هارتلند» مکنندر با تأکید بر اهمیت جغرافیای مرکزی اوراسیا در تعیین قدرت جهانی، یک نقطه عطف در این عرصه بود. برژینسکی نیز با نظریه خود بر اهمیت «هلال ناآرام» و جایگاه استراتژیک آن در روابط بین‌الملل تأکید کرد. همچنین کارهای کوهن در زمینه تحلیل روابط قدرت در جهان و تفسیر بازیگران کلیدی، مورد توجه قرار می‌گیرد. این نظریه‌ها با وجود تفاوت‌ها به فهم بهتر بازی پیچیده ژئوپلیتیک کمک می‌کنند.

بازی شطرنج ژئوپلیتیک: روابط بین‌المللی را می‌توان به مثابه یک بازی شطرنج پیچیده در نظر گرفت. در این بازی، کشورها به عنوان مهره‌ها عمل می‌کنند و با استفاده از منابع، موقعیت جغرافیایی و استراتژی‌های خود، به دنبال دستیابی به اهداف ملی و افزایش قدرت خود هستند. هر حرکت پیامدهایی دارد و پیروزی نیازمند برنامه‌ریزی دقیق، پیش‌بینی حرکات رقیبان و توانایی انطباق با شرایط متغیر است. این بازی، هم جنبه‌های همکاری و هم رقابت را در خود جای داده است و نتایج آن می‌تواند بر ثبات یا بی‌ثباتی منطقه‌ای و جهانی تأثیر بگذارد.

ابعاد نوین ژئوپلیتیک: تحولات مدرن مانند تغییرات اقلیمی، جهانی شدن و تنوع فرهنگی، ابعاد جدیدی به ژئوپلیتیک افزوده‌اند (افضلی، ۱۳۹۶: ۴). اثرات مخرب تغییرات اقلیمی بر منابع آبی و کشاورزی می‌تواند به بروز بحران‌های امنیتی و انسانی منجر شود و کشورها را بر آن دارد تا به دنبال تأمین امنیت غذایی و منابع طبیعی خود باشند. در نتیجه ژئوپلیتیک به یک علم بین‌رشته‌ای تبدیل شده است که با اقتصاد، جغرافیا و علوم اجتماعی در ارتباط تنگاتنگ است (مجتهدزاده، ۱۳۹۹: ۱۲).

ب) امنیت ملی (جنبه‌ها و ابعاد آن)

امنیت ملی به مجموعه‌ای از اقدامات، قوانین و سیاست‌های دولت‌ها برای محافظت از تمامیت ارضی، منافع ملی و شهروندان اطلاق می‌شود. این مفهوم ابعاد مختلفی از جمله امنیت نظامی، اقتصادی، اجتماعی و انسانی را در بر می‌گیرد (علیخانی، ۱۳۹۷: ۴). امنیت نظامی توانایی کشور برای دفاع از خود در برابر تهدیدات خارجی است. امنیت اقتصادی، تأمین منابع لازم برای رشد و پیشرفت کشور را شامل می‌شود و نیازمند مدیریت اقتصاد، کنترل منابع طبیعی و ایجاد زیرساخت‌های قوی است. امنیت اجتماعی به همبستگی و ثبات اجتماعی در درون کشور مربوط می‌شود و به عواملی مانند عدالت اجتماعی، حقوق بشر و امکانات رفاهی وابسته است (نویدینیا، ۱۳۸۴: ۴۱).

امنیت انسانی، تأمین رفاه و حقوق بنیادی انسان‌ها را هدف قرار می‌دهد و به مسائل بهداشت، آموزش و دسترسی به خدمات عمومی توجه دارد (کامیار راد و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۸۶). امنیت ملی مفهومی پویا و در حال تحول است که نیازمند به‌روزرسانی مداوم استراتژی‌ها و توجه به ابعاد جدیدی مانند تروریسم، جنگ‌های سایبری و تغییرات اقلیمی است. تعاملات دیپلماتیک و اقتصادی با دیگر کشورها نیز بخشی از این استراتژی‌هاست. امنیت ملی نگرشی جامع و چندبعدی به جهت‌گیری‌های کلان سیاست‌گذاری در هر کشور است.

ج) کدهای ژئوپلیتیک

کدهای ژئوپلیتیک الگوها و قوانین غیررسمی‌اند که روابط بین‌المللی را شکل می‌دهند. این کدها بر اساس موقعیت جغرافیایی، منابع و منافع ملی، رفتار سیاسی و اقتصادی کشورها را تحت

تأثیر قرار می‌دهند. تحلیل این کدها به درک بهتر روابط بین‌المللی، ائتلاف‌ها و رقابت‌های جهانی کمک می‌کند (فتحی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۹).

کدهای ژئوپلیتیکی در تعیین استراتژی‌های امنیتی و نظامی نقش کلیدی دارند. کشورها به‌ویژه در مناطق پرتنش، بر اساس این کدها عمل کرده و سیاست‌های خود را تنظیم می‌کنند. دسترسی به منابع طبیعی یا قرارگیری در یک منطقه بحرانی، می‌تواند استراتژی‌های دفاعی و امنیتی یک کشور را تحت تأثیر قرار دهد. این کدها همچنین از منافع اقتصادی کشورها در عرصه بین‌الملل حمایت می‌کنند (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۶).

موقعیت جغرافیایی و تأثیر آن بر روابط تجاری باعث تشکیل ائتلاف‌ها و توافقات تجاری می‌شود. پیمان‌های تجاری منطقه‌ای و بین‌المللی نمونه‌هایی از این امر هستند. کدهای ژئوپلیتیکی همچنین در مواجهه با تهدیدات مشترک، راهکارهای همکاری بین‌المللی را فراهم می‌کنند. ائتلاف‌های نظامی و همکاری‌های امنیتی از طریق این کدها شکل می‌گیرند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۴: ۱۴۴).

مسائل زیست‌محیطی به‌ویژه تغییرات اقلیمی و کمبود منابع طبیعی به یکی از کدهای کلیدی در روابط بین‌الملل تبدیل شده‌اند. کشورها با توجه به این کدها، سیاست‌های خود را برای حل مسائل زیست‌محیطی و پایدارسازی منابع طبیعی تنظیم می‌کنند.

در نهایت کدهای ژئوپلیتیکی چارچوبی برای درک تغییرات جهانی ارائه می‌دهند. شناخت این کدها به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا تهدیدات و فرصت‌های جدید را شناسایی و به طور مؤثر به آنها واکنش نشان دهند (فتحی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۹).

جدول شماره ۱: خلاصه کدهای ژئوپلیتیکی و حوزه‌های تأثیر

حوزه تأثیر	شرح	مثال
امنیت و نظامی	تعیین استراتژی‌های دفاعی و امنیتی بر اساس موقعیت جغرافیایی و منابع.	استراتژی دفاعی یک کشور ساحلی در مقایسه با یک کشور محصور در خشکی.
اقتصادی	حمایت از منافع اقتصادی از طریق تشکیل ائتلاف‌ها و توافقات تجاری.	پیمان‌های تجاری منطقه‌ای و بین‌المللی.

حوزه تأثیر	شرح	مثال
همکاری در مواجهه با تهدیدات	ایجاد ائتلاف برای دفاع در برابر تهدیدات مشترک.	همکاری‌های نظامی بین کشورها.
محیط زیست	مدیریت منابع طبیعی و مواجهه با تغییرات اقلیمی.	توافقات بین‌المللی برای کاهش گازهای گلخانه‌ای.
روابط بین‌الملل	شکل‌گیری ائتلاف‌ها، رقابت‌ها و روابط بین کشورها.	روابط بین ایران و عربستان سعودی.

د) روابط ایران و جمهوری آذربایجان

تاریخچه: روابط ایران و جمهوری آذربایجان بر پایه تاریخ، فرهنگ و تعاملات اجتماعی بنا شده است. این دو کشور عواطف فرهنگی و تاریخی مشترکی دارند (آقایف، خلیل‌اف و محمود (Agayev, Khalilov & Mahmud), ۲۰۰۲: ۸). پس از فروپاشی شوروی و استقلال آذربایجان در سال ۱۹۹۱ تهران و باکو روابط رسمی خود را برقرار و در جهت تقویت روابط تلاش کردند. تاریخچه مشترک و همسایگی نزدیک، تعاملات فرهنگی و اجتماعی را حائز اهمیت کرده است (محسنی، ۱۳۸۹).

روابط اقتصادی، سیاسی و امنیتی: روابط اقتصادی ایران و آذربایجان در طول سال‌ها توسعه یافته و به سطوح متنوعی رسیده است. دو کشور از طریق تبادل کالا، همکاری‌های انرژی و پروژه‌های مشترک در حوزه‌های صنعتی و ساختمانی، سعی در تقویت روابط اقتصادی خود دارند. ایران به عنوان یکی از شرکای مهم تجاری آذربایجان به شمار می‌آید (کشیشیان، ۱۴۰۳: ۲۲). همکاری در زمینه‌های انرژی و زیرساخت‌های حمل و نقل فرامرزی، ابعاد مهم این روابط‌اند. در سطح سیاسی، ایران و آذربایجان در بسیاری از مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی به همکاری می‌پردازند و در زمینه مبارزه با تروریسم و افراط‌گرایی، امنیت مرزها و ثبات منطقه‌ای مشترکات دارند و به تبادل نظر در مورد چالش‌های امنیتی می‌پردازند (مطلبی و موسوی، ۱۳۹۵: ۱۹).

توافقات و اختلافات کلیدی: توافقات میان ایران و آذربایجان شامل همکاری‌های اقتصادی، فرهنگی و امنیتی است که در قالب قراردادی رسمی و پروتکل‌های مختلف قابل مشاهده‌اند. تأسیس

کمیته‌های مشترک جهت پیگیری و تسهیل روند همکاری‌ها نیز در دستور کار است. توافقات در زمینه پروژه‌های حمل و نقل مانند کریدور شمال-جنوب می‌تواند مؤثر واقع شود (نقی‌زاده، ۱۳۷۷: ۱۲۲). با وجود این توافقات، اختلافاتی نیز وجود دارد. یکی از این اختلافات مربوط به مسائل مرزی و نامناسب بودن برخی سیستم‌های اقتصادی و تجاری است. تأثیرات تغییرات ژئوپلیتیکی در منطقه و مداخله‌گرایی‌های خارجی نیز به پیچیدگی‌های روابط دو کشور منجر می‌شود (اعظمی، ۱۳۹۳: ۵). به طور کلی روابط ایران و جمهوری آذربایجان تحت تأثیر عوامل تاریخی، فرهنگی و تعهدات اقتصادی مثبت بوده است. ظرفیت‌های موجود برای بهبود و تعمیق این روابط می‌تواند منجر به همکاری‌های بهتر و استراتژیک‌تری در آینده شود (بارانی‌پسیان و مرادی، ۱۳۹۵: ۳۰).

۲-۲. پیشینه پژوهش

جدول شماره ۲: خلاصه مطالعات انجام‌شده

نویسندگان	اهداف یا سؤالات اصلی	یافته‌ها
فریتز و همکاران (۲۰۰۷)	بررسی روابط چندوجهی ایران، ترکیه و آذربایجان	تأکید بر اهمیت همکاری‌های مستمر در سطوح اقتصادی، سیاسی و نظامی
کروچ و موسوی (۱۳۹۸)	بررسی چالش‌های روابط ایران و جمهوری آذربایجان	نگرش‌های امنیتی متضاد به عنوان عامل اصلی تنش در روابط تهران و باکو
اکبریان و همکاران (۱۳۹۹)	بررسی تأثیرات تغییرات ژئوپلیتیکی پس از فروپاشی شوروی بر روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان	وابستگی امنیتی متقابل ایران و آذربایجان و عدم امکان غفلت از مسائل امنیتی یکدیگر
پورااحمدی و پدین (۱۳۹۹)	بررسی موانع و فرصت‌های همکاری ایران و جمهوری آذربایجان	تفاوت‌های ساختاری حکومتی و اختلافات در رژیم حقوقی دریای خزر به عنوان موانع اصلی همکاری
کاظمی‌پور دهنه و	عوامل واگراساز و همگراساز در روابط ایران و جمهوری آذربایجان	ارائه پنج دسته راهبرد جهت توسعه روابط بین ایران و جمهوری آذربایجان

نویسندگان	اهداف یا سؤالات اصلی	یافته‌ها
همکاران (۱۳۹۹)	چارچوب ژئوپلیتیک کدام‌اند؟	
عباسی و مروجی‌راد (۱۴۰۰)	شناسایی کدهای ژئوپلیتیک تأثیرگذار در سیاست خارجی ایران در ارتباط با جمهوری آذربایجان	تأثیرگذاری عواملی چون همسایگی، تجانس مذهبی، اشتراک منافع در دریای خزر، تجانس جمعیتی، تجانس تاریخی-فرهنگی، وابستگی‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی، رود ارس، محصوربودن آذربایجان در خشکی، مسیر انتقال انرژی، مسائل زیست‌محیطی، روابط آذربایجان با اسرائیل و آمریکا و ...
ناصری و شاکوری (۱۴۰۳)	تأثیرات برنامه‌های جمهوری آذربایجان و هم‌پیمانان آن برای ایجاد دالان جدید (زنگزور) بر امنیت ایران چیست؟	ایجاد دالان تورانی ناتو، منبع انرژی دائمی برای هم‌پیمانان و محاصره ایران در شمال غرب و از دست دادن یکی از گذرگاه‌ها و شاهراه‌های قدیمی
مه‌دیی و صالح‌آبادی (۱۴۰۲)	کدهای ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران کدام‌اند؟	پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی، قدرت نرم و فرهنگی، تنوع و تکثر زبانی، تنگه هرمز، ژنوم خطوط انتقال انرژی و ژئوپلیتیک شیعه به عنوان کدهای ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران. پرونده اتمی، مساحت، قومیت و بحران‌های قومی، سیاست انرژی به عنوان کدهای سایر کشورها در برابر ایران.

بنابراین مقاله حاضر در تمرکز بر کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان، تحلیل پویای روابط در قالب «بازی شطرنج ژئوپلیتیک»، تأکید بر چالش‌های امنیتی ایران، بررسی عوامل نوین منطقه‌ای و ارائه راهکارهای عملی بهبود روابط است. تمرکز ویژه بر آذربایجان، دیدگاه دقیق‌تری ارائه می‌دهد.

تحلیل «بازی شطرنج» تعاملات پیچیده را نشان می‌دهد. تأکید بر چالش‌های امنیتی، اهمیت عملی پژوهش را افزایش می‌دهد. بررسی عوامل نوین و ارائه راهکارها به سیاست‌گذاران کمک می‌کند.

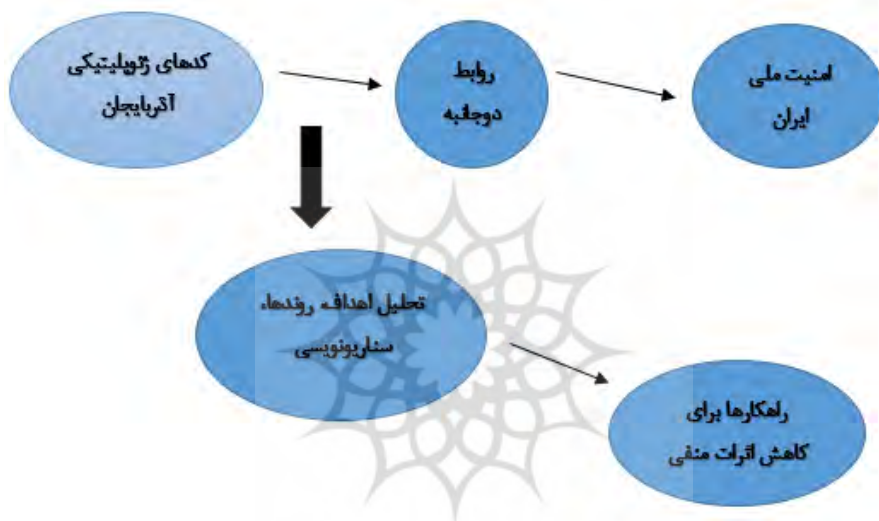
۳. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش، با رویکردی کاربردی، به بررسی تأثیر کدهای ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی ایران پرداخته و راهکارهای عملی برای کاهش اثرات منفی آن ارائه داده است. استراتژی تحقیق کیفی است و از روش آینده‌پژوهی با تکنیک‌های تحلیل اهداف، تحلیل روندها و سناریونویسی استفاده شده است. «کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان» به صورت عملیاتی، شامل عواملی مانند همسایگی، اشتراکات فرهنگی، روابط با بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و سیاست‌های انرژی این کشور بود که بر روابط دوجانبه و امنیت ملی ایران تأثیر می‌گذاشت. «امنیت ملی ایران» به صورت عملیاتی، شامل حفظ تمامیت ارضی، ثبات سیاسی، امنیت فرهنگی و اقتصادی در برابر تهدیدات ناشی از اقدامات آذربایجان تعریف شد.

داده‌ها به روش کتابخانه‌ای از منابع معتبر علمی و اینترنتی گردآوری شدند. تحلیل داده‌ها شامل تحلیل اهداف برای شناسایی ذی‌نفعان کلیدی و میزان تأثیرگذاری آنها، تحلیل روندها برای بررسی تغییرات در روابط دو کشور و سناریونویسی برای پیش‌بینی آینده روابط بر اساس یافته‌های دو تحلیل قبلی بود. جامعه آماری شامل کلیه افراد، گروه‌ها و سازمان‌های تأثیرگذار بر روابط دو کشور بود و نمونه‌گیری به روش هدف‌مند با انتخاب متخصصان و کارشناسان حوزه روابط بین‌الملل و فقها انجام شد. حجم نمونه بر اساس اشباع نظری تعیین شد.

روایی اطلاعات با استفاده از منابع معتبر و تأیید متخصصان تضمین شد و پایایی با روش‌های تحلیل داده‌های سیستماتیک و شفاف و ارائه دقیق فرایند تحقیق ارتقا یافت. روش کار شامل شناسایی ذی‌نفعان کلیدی و میزان تأثیرگذاری آنها، تحلیل روندهای تاریخی روابط دو کشور، تدوین سناریوهای مختلف برای آینده روابط بر اساس یافته‌های تحلیل اهداف و روندها و ارائه راهکارهایی برای کاهش تهدیدات و بهره‌مندی از فرصت‌ها در روابط با جمهوری آذربایجان بود.

در این پژوهش از روش آینده‌پژوهی با تحلیل اهداف و روندها برای شناسایی ذی‌نفعان کلیدی، تعیین میزان تأثیرگذاری آنها و بررسی پویایی تاریخی روابط دو کشور استفاده شد. سپس با توجه به این یافته‌ها و اطلاعات حاصل از روش‌های آینده‌پژوهی، سناریوهای مختلف برای آینده روابط دو کشور تدوین شد و تأثیرات این سناریوها بر امنیت ملی ایران در حوزه‌های مختلف بررسی گردید. در نهایت با ارائه فرضیه‌هایی درباره اثرات چندوجهی کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان، راهکارهایی برای کاهش اثرات منفی آنها بر امنیت ملی ایران پیشنهاد شد.

شکل شماره ۱: مدل مفهومی روش اجرای تحقیق

۴. یافته‌های پژوهش

کدهای ژئوپولیتیک آذربایجان پس از بحران قره‌باغ ۲۰۲۰

پس از بحران دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ و تغییرات ژئوپلیتیک ناشی از آن، جمهوری آذربایجان تغییرات عمده‌ای در سیاست‌ها و استراتژی‌های خود ایجاد کرده است. این کشور تلاش می‌کند با توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل و انرژی، جایگاه خود را به عنوان هاب منطقه‌ای و بین‌المللی تثبیت کند. پروژه‌هایی نظیر کریدور زنگزور و توسعه میدان‌های نفتی و گازی، نفوذ آذربایجان در

بازارهای جهانی را افزایش و وابستگی اقتصادی آن به بازارهای خاص را کاهش می‌دهد (خاتین اوغلو، ۲۰۰۷: ۱۴۰۲). این سیاست‌ها ضمن تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، نفوذ دیپلماتیک آذربایجان را نیز تقویت کرده است (فیروزی، ۱۳۹۰: ۷۳).

در مقابل، این تحولات ممکن است نقش ترانزیتی ایران را تضعیف و مسیرهای جدید انتقال انرژی و کالا در منطقه ایجاد کند که تأثیری منفی بر جایگاه استراتژیک و اقتصادی ایران می‌گذارد (کونورآلپ (Konuralp)، ۲۰۲۲). در ادامه، این کدها و تأثیرات آنها بر ژئوپلیتیک ایران به تفصیل بررسی و در جدول ۳ گزارش شده و در انتها راهکارهای ایران برای کاهش اثرات امنیتی آن بر اساس نظریات موجود مطرح شده است:

تنش‌های مرزی و ادعاهای ارضی در قفقاز

تنش‌های مرزی و مناقشات ارضی میان آذربایجان و ارمنستان، پس از بازگشت مناطق قره‌باغ تحت کنترل آذربایجان، همچنان ادامه دارد و می‌تواند منجر به بی‌ثباتی‌های منطقه‌ای شود. این وضعیت، خطر نفوذ گروه‌های تروریستی و قاچاقچیان به داخل ایران را افزایش می‌دهد و نیازمند تدابیر امنیتی و دیپلماتیک قوی از سوی ایران است (ولی‌قلی‌زاده، ۲۰۱۱: ۱۳۱). علاوه بر این تقویت موقعیت نظامی و امنیتی آذربایجان در این شرایط، نگرانی‌های امنیتی ایران را چند برابر کرده است و می‌تواند بر معادلات منطقه‌ای تأثیرگذار باشد. اختلافات مرزی نه تنها امنیت منطقه را تهدید می‌کند، بلکه بر روابط سیاسی و اقتصادی کشورهای اطراف نیز تأثیرگذار است و نیازمند سیاست‌های هوشمندانه و تعامل مؤثر برای کاهش تنش‌هاست (جوادی ارجمند و همکاران، ۲۰۱۷: ۲۳۵).

تلاش آذربایجان برای تقویت روابط با قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی

آذربایجان در پی تقویت روابط خود با قدرت‌های بزرگ مانند روسیه، اتحادیه اروپا و ایالات متحده است تا نقش خود را در معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی تثبیت کند. این استراتژی با هدف افزایش نفوذ منطقه‌ای و بین‌المللی آذربایجان صورت می‌گیرد و می‌تواند مواضع ایران در سازمان‌های بین‌المللی و معادلات منطقه‌ای را تضعیف کند (آیقارلو (Aiqarlu)، ۲۰۱۹: ۴۳). در عین حال این

کشور تلاش دارد روابط خود را با کشورهای همسایه، از جمله ایران، بهبود ببخشد و در تلاش است میزان تنش‌های مرزی و اختلافات ارضی با ارمنستان را کاهش دهد (بهمنی و روان‌بید، ۱۴۰۲: ۴)، هرچند همچنان این مناقشات باقی مانده و بروز تنش‌های جدید ممکن است روند همگرایی را مختل کند.

توسعه اقتصادی و زیرساختی در مناطق پس از جنگ قره‌باغ

آذربایجان پس از بازپس‌گیری مناطق در جنگ دوم قره‌باغ، بر توسعه زیرساخت‌های اقتصادی و حمل و نقل در منطقه تمرکز کرده است. ساخت جاده‌ها، پل‌ها، فرودگاه‌ها و پروژه‌های کریدور حمل و نقل شمال-جنوب و شرق-غرب، نقش این کشور را در اتصال مناطق مختلف منطقه تقویت می‌کند (هدیا (Hedia)، ۲۰۲۴: ۱۹۹). همچنین به‌روزرسانی خطوط لوله نفت و گاز، به عنوان بخشی از استراتژی انرژی آذربایجان، نقش آن را به عنوان تأمین‌کننده اصلی منابع انرژی منطقه و جهان افزایش داده است. این سیاست‌ها علاوه بر تقویت امنیت انرژی، نفوذ آذربایجان در بازارهای جهانی را ارتقا داده و وابستگی به منابع خارجی را کاهش می‌دهد که در بلندمدت می‌تواند بر جایگاه استراتژیک ایران نیز تأثیر بگذارد.

جدول شماره ۳: خلاصه‌ای از کدهای تحولات آذربایجان و تأثیرات آنها بر ژئوپلیتیک ایران

کد	شرح کد	تأثیرات بر ژئوپلیتیک ایران
توسعه زیرساخت‌ها	توسعه کریدور زنگزور و دیگر زیرساخت‌ها برای دسترسی به ترکیه و اروپا	کاهش نفوذ ایران در مسیرهای ترانزیتی و افزایش رقابت
کریدور انرژی جنوبی	تقویت خطوط لوله و زیرساخت‌های انتقال انرژی به اروپا	تأمین امنیت انرژی کشورهای مقصد و افزایش نفوذ آذربایجان در بازار جهانی
تنش‌های مرزی	باقی ماندن تنش‌ها و ادعاهای ارضی با ارمنستان	افزایش خطرات امنیتی و احتمال درگیری‌های نظامی در نزدیکی مرزهای ایران

کد	شرح کد	تأثیرات بر ژئوپلیتیک ایران
تقویت روابط بین‌المللی	تلاش آذربایجان برای ایجاد روابط با قدرت‌های جهانی	افزایش فشارهای بین‌المللی بر ایران و تضعیف مواضع ایران در سازمان‌های بین‌المللی
سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نو	به‌کارگیری تکنولوژی‌های سبز و پایدار در بخش انرژی	بهبود بهره‌وری و جذابیت آذربایجان برای سرمایه‌گذاری‌های خارجی
پروژه‌های زیرساختی	ساخت و بازسازی جاده‌ها و پل‌ها برای تسهیل جابه‌جایی	تقویت موقعیت آذربایجان به عنوان یک هاب تجاری در منطقه
امنیت مرزها	بهبود زیرساخت‌های امنیتی و مدیریت بحران انرژی	افزایش نگرانی‌های ایران در مورد امنیت مرزها و احتمال نفوذ گروه‌های متخاصم
کاهش وابستگی اقتصادی	ایجاد بازارهای صادراتی متنوع	کاهش نفوذ اقتصادی ایران در منطقه و ایجاد استقلال برای آذربایجان

تحلیل اثرات امنیتی کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان بر ایران: همگرایی، واگرایی و راهکارهای مقابله

استراتژی همگرایی

ایران برای کاهش اثرات امنیتی ناشی از کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان، از استراتژی همگرایی استفاده می‌کند که بر همکاری‌های مشترک و کاهش تنش‌ها با کشورهای همسایه تمرکز دارد. این استراتژی شامل تقویت روابط امنیتی و اطلاعاتی با تبادل اطلاعات تهدیدات مشترک و نظارت بر تحرکات نظامی، همکاری‌های اقتصادی و زیربنایی در حوزه‌های حمل و نقل، انرژی و کشاورزی، تقویت روابط فرهنگی از طریق تبادل هنری و دانشگاهی و برگزاری جشنواره‌های مشترک، ایجاد ساختارهای امنیتی منطقه‌ای با مشارکت آذربایجان، استفاده از دیپلماسی چندجانبه برای تقویت روابط و کاهش تهدیدات، حفظ بی‌طرفی و توازن در روابط با دیگر کشورها، همکاری در زمینه

استخراج نفت و گاز، حمل و نقل دریایی و پروژه‌های انرژی و نهایتاً تقویت روابط فرهنگی برای ایجاد درک متقابل و کاهش تنش‌های احتمالی است (لطفی و دهقانی، ۱۴۰۲: ۷۵/تهری و رحمانی، ۱۴۰۱). این رویکرد، با تکیه بر اشتراکات مذهبی شیعه، به عنوان یک پایه اساسی برای تقویت همگرایی عمل می‌کند. برگزاری مراسم مذهبی مشترک، همکاری در حوزه دین، تبادل اطلاعات و پژوهش‌های مذهبی، ایجاد مراکز مشترک مذهبی و برگزاری کنفرانس‌ها، به تقویت روابط دو کشور کمک شایانی می‌کند (صالحی و نورانی، ۱۳۹۹: ۶). علاوه بر این اشتراکات تاریخی و فرهنگی مانند زبان‌های آذری و فارسی، آثار ادبی مشترک (نظامی گنجوی و شهریار)، تاریخ مشترک، آیین‌ها و مراسم مشترک (نوروز و محرم) و موسیقی و هنرهای سنتی، زمینه را برای تعاملات پایدار فراهم می‌کنند.

استراتژی واگرایی

در مقابل، نظریه واگرایی به عنوان راهکاری برای کاهش اثرات امنیتی، بر کاهش تعاملات و روابط به‌ویژه در زمینه‌های حساس تأکید دارد. این دکترین شامل محدودکردن همکاری‌های نظامی و امنیتی، قطع یا کاهش روابط تجاری و اقتصادی در بخش‌های حساس، تقویت روابط با کشورهای منطقه‌ای جایگزین مانند ارمنستان و روسیه، تضعیف نفوذ آذربایجان در مجامع بین‌المللی، تقویت قابلیت‌های دفاعی و ارتقای فناوری‌های دفاعی در مرزها و محدودکردن تبادلات فرهنگی است (عباسی و موسوی، ۱۳۹۲: ۲). اختلافات اساسی مانند اختلاف بر سر رژیم حقوقی دریای خزر و سهم ایران و آذربایجان از منابع آن و نیز گرایش‌های جدایی‌طلبانه در مناطق مرزی، به عنوان عوامل مهم واگرایی عمل می‌کنند (سلطانی و یوسف‌پور، ۱۳۹۶: ۲/حسنوی و توحیدیان، ۱۴۰۱: ۹).

دیپلماسی فعال و همکاری‌های منطقه‌ای

به عنوان راهکار مقابله با اثرات امنیتی، ایران از طریق دیپلماسی فعال و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای تلاش می‌کند روابط خود را با جمهوری آذربایجان و کشورهای همسایه بهبود بخشد. این رویکرد شامل توازن ژئوپلیتیکی با همکاری با کشورهای قفقاز و آسیای مرکزی، اعمال محدودیت‌های

اقتصادی و فرهنگی، افزایش همکاری‌های اقتصادی از جمله پروژه‌های زیرساختی مشترک، همکاری‌های امنیتی و اطلاعاتی در زمینه‌های مبارزه با تروریسم و قاچاق مواد مخدر، برگزاری رزمایش‌های مشترک و تعیین مرزها و استفاده از دیپلماسی عمومی و فرهنگی برای ایجاد روابط نزدیک‌تر میان مردم دو کشور است (بهمنی و روان‌بد، ۱۴۰۲: ۴/ آل‌آقا و خراسانی، ۱۳۹۹: ۲۰).

جدول شماره ۴: خلاصه اقدامات و راهکارهای جمهوری اسلامی ایران در راستای مقابله با اثرات امنیتی کدهای ژئوپلیتیک جمهوری آذربایجان

راهبرد	توضیحات
تقویت روابط دیپلماتیک	ایجاد تعاملات پایدار با کشورهای قفقاز و آسیای مرکزی (ارمنستان، گرجستان)
	توازن ژئوپلیتیکی در برابر قدرت‌نمایی یک‌جانبه آذربایجان
اموال محدودیت‌های اقتصادی و فرهنگی	استفاده از ابزارهای اقتصادی و فرهنگی برای مقابله با نفوذ خارجی
	کاهش تنش‌های ناشی از تغییرات روابط با آذربایجان
همکاری‌های اقتصادی	توسعه پروژه‌های زیرساختی مشترک (خطوط ریلی، جاده‌ها، شبکه‌های انرژی)
	افزایش همگرایی اقتصادی و وابستگی متقابل
همکاری‌های امنیتی و اطلاعاتی	همکاری در زمینه مقابله با تهدیدات مشترک (تروریسم، قاچاق مواد مخدر)
	برگزاری رزمایش‌های مشترک و توافق بر سر امنیت مرزی
تعامل فرهنگی و دیپلماسی عمومی	برگزاری برنامه‌های فرهنگی و تبادلات علمی
	تأکید بر مشترکات فرهنگی و دینی برای کاهش سوء تفاهم‌ها

۵. بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱. بحث

مطالعه حاضر بر افزایش نفوذ آذربایجان در منطقه پس از جنگ قره‌باغ تأکید دارد. این افزایش نفوذ ناشی از توسعه زیرساخت‌ها به‌ویژه در بخش انرژی و بهبود روابط با قدرت‌های بزرگ غربی و ترکیه است (کونورآپ، ۲۰۲۲/هدیا، ۲۰۲۴). این یافته با بسیاری از مطالعات پیشین که به افزایش نقش منطقه‌ای آذربایجان اشاره کرده‌اند، همسوست (فیروزی، ۱۳۹۰/خاتین‌اوغلو، ۱۴۰۲). با این حال در حالی که برخی مطالعات بر پیامدهای این افزایش نفوذ برای امنیت منطقه‌ای متمرکز کرده‌اند، این متن به طور خاص به تضعیف موقعیت ایران به عنوان یک بازیگر کلیدی در مسیرهای ترانزیتی و امنیت ملی اشاره می‌کند.

این تمرکز بر پیامدهای مستقیم برای ایران، یک تفاوت مهم با برخی مطالعات پیشین است که شاید به طور گسترده‌تر به کل منطقه پرداخته باشند. همچنین این مطالعه به تنش‌های مرزی و مناقشات ارضی بین ایران و آذربایجان به عنوان تهدیدهای مستقیم امنیتی برای ایران اشاره می‌کند (ولی‌قلی‌زاده، ۲۰۱۱/جوادی ارجمند و همکاران، ۲۰۱۷). این یافته نیز با مطالعات پیشین در این زمینه همخوانی دارد؛ با این حال تفاوت اساسی این متن در تأکید بر نیاز به سیاست‌های دیپلماتیک هوشمندانه‌تر است که به طور ضمنی به ناکافی بودن رویکردهای گذشته اشاره دارد. مطالعات پیشین ممکن است بیشتر بر توصیف تنش‌ها متمرکز شده باشند؛ در حالی که این متن راهکارهای احتمالی را نیز مطرح می‌کند.

موضوع مهم دیگر، رویکرد دوگانه ایران - همگرایی و واگرایی - در مواجهه با سیاست‌های آذربایجان است. این یک دیدگاه نوین است که در مطالعات پیشین به طور کامل بررسی نگردیده است. در حالی که برخی مطالعات به همکاری‌های اقتصادی یا تنش‌های سیاسی بین دو کشور پرداخته‌اند، این متن به طور صریح به وجود دو رویکرد متناقض در سیاست خارجی ایران اشاره می‌کند. این موضوع، پیچیدگی روابط دو کشور را نشان می‌دهد و بر اهمیت تحلیل‌های چندوجهی در این زمینه تأکید دارد. در نهایت به نقش فضای مجازی در مدیریت تهدیدات امنیتی اشاره شد. این جنبه جدید، نشان‌دهنده توجه به ابزارهای نوین ارتباطی در روابط بین‌الملل است و چالش‌ها و

فرصت‌های مرتبط با آن را در بستر روابط ایران و آذربایجان بررسی می‌کند. این، نقطه تمایز قابل توجهی با مطالعات پیشین است که بیشتر بر ابزارهای دیپلماسی سنتی تمرکز داشته‌اند. با توجه به موارد ذکر شده می‌توان دو سناریوی محتمل برای آینده روابط ایران و آذربایجان در نظر گرفت:

همکاری و کاهش تنش: این سناریو بر تقویت رویکرد همگرایی و همکاری‌های مشترک به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی تأکید دارد. با این حال تحقق این سناریو نیازمند اعتمادسازی متقابل و مدیریت هوشمندانه تنش‌ها در سایر حوزه‌ها -مانند روابط با اسرائیل و ترکیه- است. این سناریو تا حدودی با مطالعاتی که بر پتانسیل همکاری‌های اقتصادی بین ایران و آذربایجان تأکید دارند، همسوس است؛ اما با توجه به تنش‌های سیاسی موجود، مسیر دستیابی به آن دشوارتر از آنچه در برخی مطالعات پیشین نشان داده شده است، به نظر می‌رسد.

تقابل و تشدید تنش: در این سناریو، رویکرد واگرایی ایران غالب شده و تنش‌ها در حوزه‌های مختلف تشدید می‌شوند. این نگرش می‌تواند به رقابت‌های ژئوپلیتیکی، افزایش هزینه‌های امنیتی و بروز بحران منجر شود. این سناریو با مطالعاتی که به افزایش تنش در منطقه اشاره داشته‌اند، همخوانی دارد؛ اما شدت و ابعاد آن می‌تواند بسته به اقدامات ایران و آذربایجان متفاوت باشد.

۵-۲. نتیجه‌گیری

در این پژوهش هدف اصلی بررسی تأثیر کدهای ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان بر محیط امنیتی ایران بعد از بحران دوم قره‌باغ بوده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند کدهای ژئوپلیتیک آذربایجان، تأثیرات چندوجهی و قابل توجهی بر امنیت ملی ایران دارد. تأثیرات مذکور تأییدکننده فرضیه تحقیق است و به طور خاص بر این نکته تأکید می‌کنند که جمهوری اسلامی ایران باید اقدامات مؤثری را برای کاهش اثرات امنیتی این کدها اتخاذ کند. به عقیده این تحقیق، دیپلماسی مستقیم و اعمال محدودیت‌های اقتصادی و فرهنگی از جمله راهکارهایی هستند که می‌توانند به کاهش اثرات منفی این کدها کمک کنند. تحلیل‌های صورت گرفته نشان می‌دهند آذربایجان به عنوان کشوری در قفقاز جنوبی با مرز مشترک با ایران، موقعیت استراتژیک ویژه‌ای دارد که تأثیر مستقیمی بر سیاست‌های خارجی و امنیتی ایران می‌گذارد. تحولات اخیر در سیاست‌های داخلی و خارجی

آذربایجان به‌ویژه روابط آن با کشورهای غربی و حضور در ساختارهای امنیتی مانند ناتو، بر معادلات امنیتی ایران تأثیرگذار بوده، می‌تواند نفوذ این کشور در منطقه را کاهش دهد. این در حالی است که ایران با توجه به روابط تاریخی و فرهنگی خود با آذربایجان، همواره تلاش کرده است منافع خود را حفظ و امنیت ملی‌اش را تقویت کند. علاوه بر این کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان و چالش‌های سیاسی و اقتصادی مرتبط با همسایگی این کشور با ایران نشان‌دهنده آن است که علی‌رغم همکاری‌های موجود، آذربایجان ممکن است در اثر تأثیرات سیاست‌های غربی، به سمت مواضع ضدایرانی تمایل پیدا کند. بر این اساس اتخاذ دیپلماسی فعال و تقویت روابط دوطرفه از سوی ایران می‌تواند به مقابله با این تهدیدات منجر شود و منافع ملی را به نحو شایسته‌تری حفظ کند. درنهایت، تحلیل‌های حاصل از این پژوهش مؤید این واقعیت است که تأثیرات کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان می‌تواند به عنوان یکی از عوامل مؤثر در امنیت و منافع ملی ایران در نظر گرفته شود. بنابراین مدیریت هوشمندانه و توجه دقیق به تحولات منطقه‌ای و جهانی برای ایران ضروری است.

۵-۳. پیشنهادها

برای کاهش اثرات منفی کدهای ژئوپلیتیکی آذربایجان بر امنیت ایران، تقویت دیپلماسی فعال و همکاری‌های بازرگانی مشترک ضروری است. همکاری‌های امنیتی و اطلاعاتی و توجه به مسائل قومی-مذهبی نیز باید مورد توجه قرار گیرند. مطالعات بیشتر در خصوص رقابت قدرت‌های بزرگ و تحلیل سناریوهای مختلف برای پیش‌بینی چالش‌های احتمالی ضروری است. ارزیابی مستمر اثربخشی سیاست‌های موجود نیز مهم است. به عنوان یک راهبرد، تشکیل شورای راهبردی ایران و آذربایجان، تقویت دیپلماسی عمومی و رسانه‌ای، توسعه زیرساخت‌های ترانزیتی و ایجاد مکانیزم‌های پیشگیری از بحران پیشنهاد می‌شود.

فعال‌سازی دیپلماسی چندجانبه با سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نیز می‌تواند مؤثر باشد. تمرکز بر ایجاد منافع مشترک اقتصادی و اعتمادسازی متقابل برای کاهش تنش‌ها و پیشگیری از گرایش‌های ضدایرانی آذربایجان حائز اهمیت است. استفاده هوشمندانه از ابزارهای دیپلماسی و همکاری‌های منطقه‌ای برای حفظ توازن ژئوپلیتیکی و حفظ منافع ملی ایران ضروری است.

ارتباطات شفاف و سازنده با آذربایجان و سایر بازیگران منطقه‌ای برای مدیریت مؤثر چالش‌ها ضروری است. کاهش سوءتفاهمات از طریق دیپلماسی عمومی و رسانه‌ای می‌تواند نقش مهمی ایفا کند. توسعه روابط اقتصادی می‌تواند به کاهش تنش‌ها و افزایش همگرایی کمک کند. در نهایت نظارت مستمر بر تحولات ژئوپلیتیکی و انعطاف‌پذیری در سیاست‌های ایران، برای مواجهه با تغییرات ضروری است.

۶. منابع

۶-۱. منابع فارسی

- اطهری، سیداسدالله، و رحمانی، فاطمه (۱۴۰۱). بررسی روابط ایران و آذربایجان: چالش‌ها و فرصت‌ها. نشریه مطالعات منافع ملی، ۸ (۳۰)، ۷۷-۴۹.
- افضلی، رسول، و رشیدی، مصطفی (۱۳۹۱). تحلیل ساختار ژئوپلیتیکی حاکم بر روابط دوجانبه ایران و جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۰ میلادی با رویکرد جغرافیای برساخت‌گرایی. نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۴ (۲)، ۱۹-۱.
- افضلی، رسول (۱۳۹۶). روش‌شناسی در جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک (روش‌های فرا اثباتی). تهران: دانشگاه تهران.
- آل‌آقا، پیمان، و خراسانی، رضا (۱۳۹۹). همگرایی و واگرایی روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از منظر سازه‌انگاری الکساندر ونت ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹ میلادی. نشریه مطالعات منافع ملی، ۶ (۲۱).
- بارانی پسیان، وحید، و دلال، مراد (۱۳۹۵). مسائل مرزی ایران و آذربایجان و چالش‌های ژئوپلیتیکی آن. نشریه علوم و فنون مرزی، ۵ (۱۷)، ۳۰-۱.
- بهمنی، زهیر، و روان‌بد، امین (۱۴۰۲). بررسی تمایل جمهوری اسلامی به اتحاد با ارمنستان در مناقشه قره‌باغ و تأثیر آن بر روابط استراتژیک ایران با آذربایجان. نشریه پژوهش‌های جامع در مطالعات سیاسی - اجتماعی تاریخ ایران، ۲ (۴)، ۲۷۷-۳۱۴.
- پوراحمدی میبیدی، حسین، و پدین، محمد (۱۳۹۹). عوامل تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۱۶. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۱ (۳)، ۱۱۵-۱۴۶.
- تهامی، سیدمجتبی (۱۳۹۰). امنیت ملی، داکترین سیاست‌های دفاعی و امنیتی (جلد اول و دوم). تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش، چ ۱.
- جوفار، محمدرضا، و یزدان‌پناه، کیومرث (۱۴۰۳). مفهوم‌پردازی ژئوپلیتیک صلح. نشریه پژوهشنامه روابط جهانی، ۱ (۲)، ۷۹-۴۳.

چابکی، ام‌البین (۱۳۸۹). چالش‌های روابط ایران و جمهوری آذربایجان. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۳ (۲)، ۷۲-۸۴.

حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۳). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. مشهد: انتشارات پاپلی.

حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک (ویراست دوم). مشهد: پاپلی.

حسنوی، رضا، و توحیدیان، علی (۱۴۰۱). شناسایی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده‌پژوهی. نشریه آینده پژوهی انقلاب، ۳ (۲)، ۶۵-۹۳.

خاتین‌اوغلو، دالغا (۱۴۰۲). خیز جمهوری آذربایجان برای توسعه انرژی‌های پاک. نشریه نفت و انرژی، ۲۰۷ (۲)، ۱۸-۲۲.

سلطانی، مصطفی، و یوسف‌پور، احمد (۱۳۹۶). تحلیل پیوندهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان با تأکید بر منافع ایران در حوضه دریای خزر. مقاله ارائه‌شده به دومین کنگره بین‌المللی علوم انسانی، مطالعات فرهنگی.

صالحی، منصوره، و نوازنی، بهرام (۱۳۹۹). بررسی نقش جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران. نشریه مطالعات ملی، ۲۱ (۴)، ۱۱۸-۱۰۱.

طالعی حور، رهبر، و مهدی‌پور، امیرحسین (۱۴۰۳). ترکیه و نقش آن در روابط ایران و جمهوری آذربایجان. فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۳۰ (۱۲۶)، ۱۴۵-۱۶۶.

عباسی، فرید، و مروجی‌راد، فهیمه (۱۴۰۰). کدهای ژئوپلیتیک مؤثر در سیاست خارجی ایران در ارتباط با کشور آذربایجان. نهمین کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در فقه، حقوق و علوم انسانی، تهران.

عباسی، مجید، و موسوی، سید محمدرضا (۱۳۹۲). روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان: بسترهای همگرایی و زمینه‌های واگرایی. نشریه مطالعات اوراسیای مرکزی، ۶ (۲)، ۸۰-۶۱.

علیخانی، حمید (۱۳۹۷). مفهوم صلح و امنیت بین‌الملل. تهران: قانون یار.

فتحی، محمدجواد، عبدخدایی، مجتبی، و شیراوند، صارم (۱۳۹۷). پیوند کد و ژنگان ژئوپلیتیک در سیاست خارجی: مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۷ (۲۴)، ۱۲۵-۱۵۶.

فیروزی، علی (۱۳۹۰). گسترش روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل با تأکید بر انرژی. نشریه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۷۳ (۷۳).

کاظمی‌پور دهبنه، علی، مجتهدزاده، پیروز، ولی شریعت‌پناهی، مجید، و لطفی، حیدر (۱۳۹۹). الگوی

- توسعه روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد ژئوپولیتیک در راستای ارائه یک مدل راهبردی در سیاست خارجی ایران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۰ (۴۰)، ۶۵۸-۶۹۰.
- کامیاراد، ساناز، کامیار، غلامرضا، و کامیاراد، صفرعلی (۱۴۰۱). حق بر شهر ایمن از منظر حقوق بشر و حقوق ایران. پژوهش‌های حقوقی، ۲۱ (۵۱)، ۱۷۷-۲۰۲.
- کروچ، سیدعباس، و موسوی، سیدمهدی (۱۳۹۸). زمینه‌های تعامل، رقابت و تنش در روابط ژئوپلیتیکی ایران و آذربایجان و آرایه مدل پیشنهادی. نشریه روابط خارجی، (۴۲)، ۱۱-۴۲.
- کریمی‌پور، یدالله (۱۳۹۴). جغرافیا نخست در خدمت صلح. تهران: انتشارات انتخاب.
- کشیشیان سیرکی، گارینه (۱۴۰۲). روابط دوجانبه جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان (۱۳۷۰-۱۴۰۰). نشریه سیاست جهانی، ۱۲ (۲)، ۳۲۳-۲۹۹.
- کولایی، الهه، و اصولی، قاسم (۱۳۹۱). چگونگی تغییر روابط امنیتی شده ایران و جمهوری آذربایجان. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۵ (۱۱)، ۷۵-۹۴.
- لطفی، میلاد، و دهقانی، سیدجلال (۱۴۰۲). نگرشی نوین به مطالعه همگرایی منطقه‌ای: کردارگرایی و کاربست آن در مطالعات همگرایی اروپا. نشریه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۵ (۱)، ۳۴-۱۱.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۹). جغرافیای سیاسی ایران و ژئوپلیتیک ایرانی. تهران: فرهیختگان دانشگاه.
- مطلبی، مسعود، و موسوی، محمدرضا (۱۳۹۵). بررسی عوامل تأثیرگذار در مرزهای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان. نشریه علوم و فنون مرزی، ۵ (۱۹)، ۴۰-۱.
- مهدیی، معصومه، و صالح‌آبادی، ریحانه (۱۴۰۲). کدهای ژئوپلیتیکی موثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تعاملات دیپلماتیک، ۱ (۱)، ۵۶-۲۷.
- ناصری، علی، و شکوری، ابولفضل (۱۴۰۳). ایران و ژئوپلیتیک دالان زنگه‌زور. فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۳۰ (۱۲۵)، ۹۴-۵۵.
- نقی‌زاده، سعید (۱۳۷۷). روابط ایران و جمهوری آذربایجان در آستانه قرن بیست‌ویکم. نشریه رویدادها و تحلیل‌ها، (۱۲۲)، ۲۵-۲۴.
- نویدنیا، منیژه (۱۳۸۴). چندگانگی امنیت: امنیت ملی، عمومی و امنیت اجتماعی. مطالعات امنیت اجتماعی، ۱ (۲)، ۳۵-۵۸.
- هادی اعظمی، محسن (۱۳۹۳). بررسی و شناخت تهدیدهای مرزی ایران: نمونه موردی مرز مشترک با جمهوری آذربایجان. مقاله ارائه‌شده به همایش ملی مرزنشینی توسعه پایدار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری.
- هاشمی، سیدمصطفی، فرجی‌زاد، علیرضا، و سرور، رحیم (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر ژئوپلیتیک عراق و

تأثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین المللی، ۸ (۲۸)، ۶۳-۹۴.

هاشمیان، مریم (۱۳۹۵). صلح‌گرایی. تهران: نشر ققنوس.

یوسف‌وند، یعقوب، و تشکری‌پور، احمد (۱۴۰۳). تهدیدشناسی اثر روندها و رویدادهای سیاسی در سیاست‌گذاری راهبردی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۲۲ (۹۸)، ۱۱۰-۱۳۴.

۶-۲. منابع لاتین

Aiqarlu, M. (۲۰۱۹). The opportunity to revive the Jolfa railway line to connect Iran to Europe. *Bandar and Darya Magazine*, (۲۸۳-۲۸۴), ۳۶-۳۷, ۴۲-۴۳, <https://www.magiran.com/p۲۲۱۵۷۷۳> [In Persian].

Akbari, Mohammad Hossein, Shahramnia, Ahmad Mustafa, & Vosoughi, Saeed (۲۰۲۱). Behavioral sample of the Republic of Azerbaijan towards the Islamic Republic of Iran in two-way interactions: Outcome of identity concepts. *Bi-Quarterly Political Knowledge*, ۱۷ (۱), ۱-۲۶.

Fritz, Verena, & Menocal, Alina Rocha (۲۰۰۷). *Understanding state-building from a political economy perspective*. London: Overseas Development Institute.

Hedia, Anri R. (۲۰۲۴). Zangezur corridor: Economic potential and political constraints. *Russia in Global Affairs*, ۲۲ (۱), ۱۹۴-۲۱۶, <https://doi.org/۱۰.۳۱۲۷۸/۱۸۱۰-۶۳۷۴-۲۰۲۴-۲۲-۱-۱۹۴-۲۱۶>.

Javadi Arjamand, Mohammad Javad, & Kikhosro Dolatyari, Yaser (۲۰۱۷). Geopolitical analysis of Iran-Armenia relations in the framework of Anderson's theory and the plan of a regional convergence after the normalization of relations between Armenia and Turkey. *Geopolitic*, ۸ (۲۶), ۱۹۲-۲۲۳, <https://www.sid.ir/paper/۱۱۵۹۸۶>.

Konuralp, Erhan (۲۰۲۲). Zengzur koridorunun bölgesel kalkınma ve ekonomik büyüme stratejik önemi çalıştay raporu. Serhat Kalkınma Ajansı.

Valigholizadeh, Ahmad (۲۰۱۱). Economic importance of the Republic of Azerbaijan in the development of the Aras Free Zone. *Studies of Central Asia and the Caucasus*, (۷۳), ۱۱۱-۱۳۴. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/۸۴۷۷۸۴>.

